

DE STUDIE VAN MANNELIJKHEID

Mannen en mannelijkheid vormden tot voor enkele decennia geen speciaal terrein van studie, en aan de mogelijkheid daarvan werd waarschijnlijk ook zelden gedacht. Over vrouwen werden, vooral door mannen, met regelmaat filosofische, psychologische, medische en sociaal-wetenschappelijke verhandelingen geschreven, maar mannen waren eenvoudigweg mensen, een impliciete gelijkstelling die in diverse talen werd uitgedrukt en bevestigd door woorden die zowel 'man' als 'mens' betekenden, zoals het Latijnse *homo*, het Franse *homme* en het Engelse *man*. Aan deze man-mens werden vaak bepaalde universele eigenschappen toegedicht, bijvoorbeeld die van de *homo economicus*. Ook waar onderscheid werd gemaakt tussen verschillende mensengroepen, zoals klassen, rassen of naties, waren mannen doorgaans de vanzelfsprekende basis van vergelijking.

Inmiddels is dat veranderd. De rond 1970 opkomende vrouwenbeweging bracht de academische 'vrouwenstudies' voort, die niet alleen de aandacht vestigde op het belang van tot dan toe verwaarloosde activiteiten van vrouwen op verschillende terreinen en haar achtergestelde positie, maar ook op de rol van mannen in de vestiging en handhaving van deze ongelijkheid. Manlijke, patriarchale dominantie werd object van studie. Mannen waren geen mensen zonder meer, maar een speciaal soort mensen, met gedragswijzen en denkbepelden die direct samenhangen met hun dominante en bevoorrechte positie. Tegelijk werd – soms – erkend dat niet alle mannen hetzelfde waren. Sommige mannen werden door andere onderdrukt, sommige sociale definities van mannelijkheid hadden voorrang boven andere. Dat laatste werd een centrale notie in 'homostudies', de studie van homoseksualiteit waarin, net als in vrouwenstudies, wetenschappelijk onderzoek was verbonden met het streven naar emancipatie en bevrijding. Vrouwenstudies samen met homostudies verbreedden zich tot *gender studies*, de sociaal- en cultuurwetenschappelijke bestudering van de geslachtsverhoudingen. Daarbinnen ontwikkelde zich weer, met name in de Angelsaksische wereld, 'mannenstudies' (*men's studies* of *masculinity studies*) tot een subspecialisme, met eigen congressen, leerboeken (Connell 2005; Kimmel e.a. 2005) en vaktijdschriften.¹

Een vraag die in verband met dit themanummer van belang is, hoe de sociologie zich tot deze ‘mannenstudies’ verhoudt, of zich zou moeten of kunnen verhouden. Dit studieveld is mede uit de sociologie voortgekomen en heeft er nog steeds bindingen mee, maar het heeft ook een heel eigen karakter gekregen – wat misschien niet in alle opzichten een voordeel is. Een tweede vraag is wat de actuele betekenis van het thema mannelijkheid is, hoe het in samenhang met recente maatschappelijke ontwikkelingen en hedendaagse problemen kan worden gezien. Beide vragen bespreek ik achtereenvolgens ter introductie van de bijdragen aan dit nummer.

Benaderingen van mannelijkheid

Het specifieke karakter van ‘mannenstudies’ en, ruimer, *gender studies* kan misschien het beste worden belicht door deze te contrasteren met een heel andere benadering van man-vrouw-verhoudingen, die eveneens voor een groot deel teruggaat op de jaren zeventig: de biologische en evolutionaire. Voortbouwend op de ethologie, de studie van diergedrag, lanceerde E.O. Wilson in 1975 de sociobiologie, die op haar beurt de voornaamste grondslag zou vormen voor de evolutionaire psychologie. Daarin werd het aantonen van aangeboren, universele verschillen in voorkeuren en gedragwijzen tussen mannen en vrouwen en het verklaren van die verschillen met behulp van de biologische evolutietheorie een centraal oogmerk van studie (Buss 2005: 255-442; Freese e.a. 2003; vgl. ook Sanderson 2001).

Groter contrast dan tussen *gender studies* en de evolutionair-biologische (annex evolutionair-psychologische) benadering is nauwelijks denkbaar. De eerste benadering is sociaal-wetenschappelijk maar vooral ook ‘geesteswetenschappelijk’, de tweede positioneert zich als natuurwetenschappelijk. Terwijl de ene benadering inzicht probeert te genereren door middel van kwalitatief onderzoek, illustratieve beschrijving en interpretatie, wil de andere kennis ontwikkelen door kwantitatief onderzoek naar universele samenhangen en systematische verklaring vanuit een algemene theorie. De ene benadering legt de nadruk op de oneindige variabiliteit van man-vrouw-verhoudingen, de andere zoekt naar overeenkomsten geabstraheerd van verschillen naar tijd en plaats. De ene benadering is overwegend culturalistisch, de andere veeleer biologisch. In het perspectief van *gender studies* worden man-vrouw-verhoudingen in sociale interacties en door middel van culturele definities ‘geconstrueerd’. Biologische verschillen doen niet terzake; *gender* wordt niet door *seks* bepaald.

De verhouding tussen beide benaderingen kenmerkt zich door wederzijds antagonisme, om niet te zeggen onderlinge vijandschap, die verder gaat dan inhoudelijke meningsverschillen.² Voor de vertegenwoordigers van *gender studies* komt deze mede voort uit een bewuste normatieve stellingname, de

genoemde verbinding van wetenschappelijke studie met het doel van emancipatie en bevrijding en de bestrijding van ongelijkheid. Juist door de variabiliteit, de cultuurgebondenheid en, in zekere zin, de willekeur van sociale definities van mannelijkheid en vrouwelijkheid te laten zien, kan men, is de gedachte, kritisch afstand nemen van heersende definities. Zo dient het veelvuldig gebezigde begrip *hegemonic masculinity* ('hegemoniale mannelijkheid') niet alleen als beschrijvende maar ook als kritische categorie. Het heeft, impliciet, een dubbele betekenis: het duidt zowel op de opvattingen en praktijken van mannelijkheid die in een gegeven samenleving dominant zijn ten opzichte van andere, als op de opvattingen en praktijken van mannelijkheid die de macht van mannen over vrouwen legitimeren.³ In beide betekenissen is *hegemonic masculinity* iets om te bestrijden en te overwinnen. Biologische typeringen en verklaringen van man-vrouw-verschillen zijn in deze opvatting niet alleen wetenschappelijk maar ook moreel verwerpelijk, omdat ze de keuzemogelijkheden inperken, omdat ze stereotype voorstellingen bevestigen en bestaande verschillen fixeren, naturaliseren, essentialiseren en daarmee legitimeren. Biologen en psychologen zouden zo (pseudo-)wetenschappelijke steun geven aan wat mensen in het algemeen van oudsher geneigd zijn te doen: het vanzelfsprekend maken van historisch gegroeide en veranderbare sociale verhoudingen door ze als natuurlijk voor te stellen.

Dit vergaande antibiologisme beperkt – mijns inziens – de wetenschappelijke waarde en reikwijdte van de gangbare mannen- en genderstudies. Het zou, om te beginnen, mogelijk moeten zijn morele standpunten te onderscheiden van wetenschappelijke inzichten, en open te staan voor bevindingen die niet stroken met wat men het liefst zou willen. Het zou ook mogelijk moeten zijn afstand te nemen van de keuze tussen gepolariseerde gezichtspunten, en in te zien dat de grote variabiliteit tussen en binnen samenlevingen in gedragingen die voor mannelijk en vrouwelijk doorgaan en in bijbehorende opvattingen, beelden en symbolen niet uitsluit dat er biologische verschillen in seksegebonden gedragsdisposities zijn die zowel overeenkomsten als variaties in man-vrouw-verhoudingen mede zouden kunnen verklaren. Moeilijk te ontkennen valt bijvoorbeeld dat het gegeven van de gemiddeld grotere fysieke kracht en geneigdheid tot fysieke agressie van mannen in alle menselijke samenlevingen consequenties heeft voor de sociale verhoudingen. Daarmee worden die verhoudingen nog niet gefixeerd en genaturaliseerd, want de consequenties zijn niet overal hetzelfde. In vergaand gepacificeerde samenlevingen speelt fysieke kracht een minder grote rol als basis van macht, zonder daarmee helemaal irrelevant te worden.

De evolutionair-biologische benadering impliceert geen legitimatie van ongelijkheid tussen de seksen of andere vormen van sociale ongelijkheid. Sommige vertegenwoordigers van deze richting noemen zich zelfs uitdrukkelijk feministisch (bv. Smuts 1995), anderen stellen zich op een vergelijkbaar

kritisch standpunt. Zo schetsen de primatologen Wrangham en Peterson in *Demonic Males* (1996) een uiterst negatief beeld van de mannelijke helft van de mensheid, zoals de titel van hun boek al aangeeft. Net als mannelijke chimpansees zijn mensen mannen gepredisposeerd tot bruut geweld, bij voorkeur tegen weerloze buitenstaanders. Geweld is de basis van macht en versterkt zo zichzelf. Maar dat is, voegen de auteurs eraan toe, niet onvermijdelijk: sociale ontwikkelingen kunnen ertoe leiden dat het mannelijke geweldgebruik en machtsmisbruik wordt ingetoomd.

Een bijzondere plaats in het spectrum van visies neemt Pierre Bourdieu in met zijn verhandeling *La domination masculine* (1998). Centrale theoretische noties uit zijn sociologie worden hier ingezet voor de verklaring van de universele overheersing van vrouwen door mannen: symbolisch geweld, habitusvorming, expressie en legitimatie van ongelijkheid in oppositionele begrippen, de neerslag van de ongelijkheidsverhoudingen in lichaamshoudingen en alledaagse praktijken – en daardoor de permanente en onontkoombare reproductie van deze verhoudingen. De cirkel is ook hier gesloten in een eeuwige, fatale herhaling. Anders dan in de gangbare *gender studies*, benadrukt Bourdieu de overeenkomsten tussen en binnen samenlevingen en de historische continuïteit, de doorwerking van een in een ver verleden gevormd ‘onbewuste’ in ‘ieder van ons, man of vrouw’ in het heden (Bourdieu 1998: 61). Maar ook Bourdieu wijst iedere biologische verklaring af: het gaat uiteindelijk om historisch gevormde verschillen, biologische begrippen dienen er slechts toe deze te naturaliseren.

Hoe dit historisch gevormde onbewuste zich zo stevig en permanent en overall heeft kunnen vestigen, blijft in dit essay duister. Andere sociologen geven in hun verklaringen wel enige plaats aan biologische verschillen. Zo noemt Goudsblom (1991) in een beknopte verhandeling drie onderscheidende kenmerken van mannen die het ‘raadsel van de mannenmacht’ zouden kunnen verklaren: grotere fysieke kracht (en bij uitbreiding: beschikking over wapens), een kennisoverwicht en een voorsprong in organisatie. Alleen de eerste van deze kenmerken heeft een directe biologische basis. Men zou daaraan kunnen toevoegen dat de volgens Goudsblom belangrijkste factor, de voorsprong in organisatie, zijn basis vond in de biologische reproductiefuncties van vrouwen, het dragen, baren, zogen en verzorgen van kinderen, waardoor zij minder in staat waren aan ruimere sociale verbanden deel te nemen. Daarmee is tevens een verklaring voor verandering gesuggereerd: naarmate vrouwen minder kinderen krijgen en/of de zorg voor hun kinderen beter kunnen uitbesteden, nemen hun participatiemogelijkheden en daarmee hun machtskansen toe.

De sociologische studie van mannelijkheidsopvattingen en man-vrouwverhoudingen zou, kortom, een plaats kunnen geven aan biologische factoren en evolutionaire verklaringen, zonder het uitgangspunt van de relatieve autonomie van sociaal-culturele processen op te geven en veranderingen en varia-

ties te negeren. Tevens zou, meer dan in *gender studies* gebruikelijk is, systematisch aandacht kunnen worden besteed aan veranderende machtsbronnen en machtskansen van verschillende groepen mannen en vrouwen en de relatie daarvan met culturele definities van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Maar welke theoretische begrippen en verklaringswijzen bruikbaar zijn, hangt natuurlijk in hoge mate af van het onderwerp van onderzoek en de in verband daarmee gestelde vragen. Dit themanummer is niet zozeer op algemene theorievorming gericht als wel op het belichten van een aantal recente ontwikkelingen en hedendaagse kwesties. Wat maakt het thema mannelijkheid juist voor deze tijd interessant?

De verdrukte man

Tot de grote veranderingen van de afgelopen honderd jaar in Westerse samenlevingen behoort, zoals bekend, de uitbreiding van machtskansen en mogelijkheden van vrouwen. Die ontwikkeling is zichtbaar in het onderwijs, waar vrouwen hun achterstand geheel hebben ingelopen en inmiddels zelfs een voorsprong op mannen hebben genomen, in het beroeps- en bedrijfsleven, waar zij in groten getale aan zijn gaan deelnemen, en in gezinnen, waarin zij veel minder van manlijke partners afhankelijk zijn geworden en een meer gelijke verdeling van huishoudelijke taken zijn gaan opeisen. Het is een ontwikkeling die deels kan worden verklaard uit technologische en economische veranderingen – de verschuiving naar een postindustriële diensteneconomie, de introductie van technische hulpmiddelen die huishoudelijke arbeid verlichten, de uitvinding en verspreiding van anticonceptiemiddelen – maar die ook van diverse kanten bewust is gestimuleerd. In samenhang ermee veranderden de opvattingen over hoe mannen en vrouwen zich tegenover elkaar dienen te gedragen en werden de omgangsvormen meer egalitair (Wouters 2005). Mannen verloren macht en privileges. In hun beroep moesten zij steeds vaker vrouwen als gelijken naast zich dulden of, erger nog, als superieur erkennen. In hun gezin konden zij zich steeds minder als hoofd opstellen en traditionele rechten als echtgenoot opeisen ('verkrachting in het huwelijk' werd strafbaar, fysiek geweld leidde sneller tot scheiding). Als zij nog gevoelens van superioriteit ten opzichte van vrouwen koesterden, konden zij die steeds minder laten merken en in hun omgang met hen tot gelding brengen. Gelijkelijkheid van mannen en vrouwen werd steeds meer het heersende morele principe.

Het ligt voor de hand te vermoeden dat deze ontwikkeling tot verwarring, frustraties en verzet bij veel mannen heeft geleid. Opvattingen over wat een 'echte man' hoort te zijn, zijn onduidelijker geworden. Nog steeds wordt 'mannelijkheid' geassocieerd met kracht, moed en standvastigheid, nog steeds worden sommige mannen soms om deze eigenschappen bewonderd, maar als

richtinggevende idealen om zich te onderscheiden van vrouwen, lijken zij goeddeels te hebben afgedaan. Heeft dat niet tot ernstige identiteitsproblemen, een ‘crisis van mannelijkheid’ geleid?

Dat is wat diverse auteurs beweren. Voor sommigen is die crisis een door gefrustreerde feministes en hun slappe manlijke navolgers gecreëerde misstand, die zo snel mogelijk ongedaan moet worden gemaakt: mannen moeten hun ware mannelijkheid hervinden, hun aloude rechten opeisen en weer durven dominant te zijn, tot geluk van zowel henzelf als de vrouwen om hen heen.⁴ Anderen zien in dergelijke tirades eerder een bewijs dat de verschillen tussen de seksen nog altijd te groot zijn. Zo beschrijft de socioloog Michael Kimmel (2005) in een sarcastische toonzetting hoe in de Verenigde Staten de mannenbeweging die in de jaren zeventig in het voetspoor van de vrouwenbeweging opkwam – waarin mannen erop uit waren hun onderdrukte vrouwelijke kanten naar boven te halen om zo de beperkingen van hun man-zijn van zich af te schudden en een completer mens te worden – inmiddels is opgevolgd door een heel ander soort mannenbeweging: daarin komen mannen bij elkaar om in gemeenschappelijke rituelen juist hun onderdrukte mannelijke kanten weer tot hun recht te laten komen, om contact te maken met de woeste krijger die diep in hen leeft.⁵ Voorman van deze ‘mythopoëtische’ beweging is de dichter Robert Bly, die in zijn bestseller *Iron John* (1991) betoogde dat mannen sinds de industriële revolutie vervreemd waren geraakt van hun ware natuur. Bly en zijn navolgers aan de ene kant, Kimmel en verwante mannenvorsers aan de andere kant zijn het er vanuit volstrekt verschillende uitgangspunten over eens dat er zoiets als een mannelijke identiteitscrisis bestaat en dat die leidt tot een hernieuwde nadruk op mannelijkheid. Andere aanwijzingen daarvoor zouden gelegen zijn in de groei van de aantallen sportscholen waarin mannen uren bezig zijn om hun schouders te verbreden en hun borsten en armspieren te versterken, en de populariteit van rapmuziek en bepaalde films, juist ook onder middenklassejongeren, waarin geweld en brute seks worden verheerlijkt.

Dit is althans voor Amerika opgemerkt. Als zich daar inderdaad een wijdverbreide mannelijkheidscrisis voordoet, kunnen dezelfde of vergelijkbare symptomen daarvan dan ook in West-Europa of meer specifiek in Nederland worden aangetroffen? Een opvallend verschil met Amerika is in elk geval dat hier weinig of geen mannen zijn die in het openbaar luid klagen over de teloorgang van de ware man, zoals ook de antistroming gelieerd aan de academische ‘mannenstudies’ hier minder van zich doet spreken. Bezorgdheid over ‘de getemde man’ lijkt in Nederland nog eerder door vrouwelijke dan door manlijke auteurs te worden geuit (Ritsema 2007). Natuurlijk wordt ook hier in populaire bladen en boeken eindeloos veel geschreven over de (al dan niet bedreigde) echte man, de macho versus de softie, de trendy man, de sexy man, de nieuwe man (die bijvoorbeeld zijn vrouwelijke kanten laat zien, of juist

weer stoer en koel is⁶) enzovoort, maar dergelijke beschouwingen kenmerken zich doorgaans door een hoge mate van vrijblijvendheid en missen een scherpe polemische toon.⁷

Over dit nummer

Hoe zit het in de praktijk? Hoe werken veranderingen in de man-vrouwverhoudingen door in het gedrag, de voorkeuren en de zelfbeelden van verschillende groepen mannen? Wat voor beelden van mannelijkheid versus vrouwelijkheid spelen een rol in het alledaagse sociale verkeer en wat is er in dit opzicht in de loop van de tijd veranderd? In dit nummer van *Sociologie* worden deze vragen op verschillende manieren en aan de hand van een verscheidenheid van onderwerpen behandeld.

Een aantal bijdragen laat een tendens van verkleining van verschillen tussen mannen en vrouwen zien, van verminderende afgrenzing van genderidentiteiten, waarbij mannen in bepaalde opzichten meer op vrouwen gaan lijken. Marcello Aspria toont dit aan in zijn onderzoek naar parfumgebruik: in de loop van de twintigste eeuw verbreidde dit zich onder mannen en recentelijk kwamen genderneutrale parfums op de markt die door zowel mannen als vrouwen worden gebruikt. Een tendens van afname van genderverschil komt ook naar voren in het artikel van Vincent Duindam en Ed Spruijt over het veel bediscussieerde *issue* van de verdeling van huishoudelijke taken en de zorg voor kinderen. Nederlandse vaders zijn sinds de jaren zeventig geleidelijk wat meer zorgtaken in het gezin op zich gaan nemen – zij het dat die tendens zich de laatste jaren niet duidelijk doorzet – en de voortrekkers in die ontwikkeling, degenen die ongeveer evenveel tijd als hun partners aan deze taken besteden, blijken daar in het algemeen heel tevreden mee te zijn. Maar ook blijkt uit dit onderzoek een spanning tussen het verrichten van tijdrovende zorgtaken en de zelfopvatting van mannen dat zij een flink deel van hun tijd aan betaalde beroepsarbeid behoren te besteden. Ruud Stokvis constateert voor het terrein van de sport en lichaamsvoeding eveneens een afname van man-vrouw-verschillen – in deelname en in de motieven om deel te nemen – gedurende de laatste decennia, gepaard aan het vrijwel verdwijnen van de oude associatie van sportbeoefening en lichaamsstraining met typisch mannelijke deugden. Voor de stelling van Amerikaanse auteurs dat de toegenomen onzekerheid omtrent de mannelijke identiteit heeft geleid tot een excessieve cultivering van het mannenlichaam vindt Stokvis in Nederland weinig aanwijzingen.

Dat de contrasten tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid zijn afgenomen, zou ook kunnen worden opgemaakt uit het artikel van Frances Gouda, waarin zij laat zien hoe deze begrippen rond 1900 als polaire tegenstellingen werden gehanteerd en geprojecteerd op de koloniale verhoudingen in Nederlands-Indië en Brits-India. Vooral de citaten in dit stuk geven de hedendaagse

lezer (gaven althans deze lezer) de schok van de historische sensatie, van verbazing over de afstand tussen toen en nu.

Afname van contrasten dus, maar met zeer verschillende consequenties voor verschillende groepen mannen. Dat blijkt uit de bijdragen van Gert Hekma en Liora Sion over respectievelijk homoseksuelen en beroepsmilitairen. De toegenomen acceptatie van homoseksualiteit in de Nederlandse samenleving gaat samen, zo geeft Hekma aan, met sociale druk tot normalisering: homo's moeten steeds meer gewone mannen zijn. Dat betekent een toenemende afwijzing, door hetero's en onder homo's zelf, van 'nichterig', met vrouwelijkheid geassocieerd gedrag. Beroepsmilitairen daarentegen vormen een groep van wie van oudsher en bij uitstek wordt verwacht dat ze traditionele mannelijke waarden van moed, onverschrokkenheid, uithoudingsvermogen, avontuurlijkheid en bereidheid tot geweldgebruik hooghouden. Die waarden worden ook door het Nederlandse leger gepropageerd en door Nederlandse militairen gekoesterd, maar ze kunnen die naar hun idee, zo blijkt uit Sions onderzoek, te weinig in de praktijk brengen, waardoor hun mannelijk zelfbeeld wordt aangetast.

Beide artikelen laten op heel verschillende manieren zien hoe belangrijk man-vrouw-onderscheidingen en -identificaties ook in onze hedendaagse, soms als 'sekseneutraal' betitelde maatschappij nog altijd zijn. Afname van contrasten betekent niet het verdwijnen of onbetekenend worden van verschillen. Dat blijkt tenslotte ook uit de bijdrage van Peter Mascini en Marjolein van Bochove over de behandeling van asielzoekers in Nederland. Mannelijke en vrouwelijke asielzoekers worden op grond van conventionele man-vrouw-beelden verschillend behandeld, wat voor de succeskans van de mannen ongunstig uitpakt, zo wijst hun onderzoek uit.

Uit de bijdragen aan dit nummer kan niet worden afgeleid dat er in de huidige Nederlandse samenleving sprake zou zijn van een wijdverbreide 'mannelijkheids crisis', die zich zou uiten in een hernieuwde nadruk op (aspecten van) ware mannelijkheid. Nadere studie zou moeten uitwijzen in hoeverre Nederland hierin verschilt van Amerika en andere samenlevingen, en hoe dat dan te verklaren zou zijn. Ook zou nader moeten worden bekeken welke mannelijk-sopvattingen en – praktijken gangbaar zijn – en hoe deze veranderen – in groepen die in dit themanummer niet aan de orde komen, zoals laaggeschoolde handarbeiders, waar het sekseonderscheid van oudsher scherper is dan in de middenklassen, en bepaalde migrantengroepen, waar de uitbreiding van de onderwijs- en beroepskansen van meisjes en vrouwen botst met traditionele opvattingen over mannelijke superioriteit die religieus worden gelegitimeerd (vgl. de Swaan 2006). Maar ook zonder die groepen in beschouwing te nemen tonen de hier samengebrachte artikelen met elkaar de complexiteit en veelkantigheid van dit thema. Inderdaad, mannelijkheid kan het beste in het meervoud worden gedacht: er zijn varianten van mannelijkheid.

Noten

¹ Zoals *Men and Masculinities*, niet te verwarren met *Men and Masculinity*, of met *Psychology of Men and Masculinity*.

² Zo schrijft Connell (2005: 47) in zijn standaardwerk over mannelijkheid: 'The account of natural masculinity that has been built up in sociobiology is almost entirely fictional' (p. 47). Serieuze toelichting op deze categorische uitspraak ontbreekt.

³ Zie Connell (2005: 77), die stelt: 'At any given time, one form of masculinity rather than others is culturally exalted' en daar onmiddellijk op laat volgen: 'Hegemonic masculinity can be defined as the configuration of gender practice which embodies the currently accepted answer to the problem of the legitimacy of patriarchy, which guarantees (or is taken to guarantee) the dominant position of men and the subordination of women.' Dat het een niet noodzakelijkerwijs hoeft samen te gaan met het ander, merkt Connell niet op. Evenmin wordt het opgemerkt in een bespreking van kritiek op het begrip (Connell & Messerschmidt 2005).

⁴ Aldus ongeveer de Amerikaanse politieke filosoof Harvey C. Mansfield in zijn boek *Manliness*; besproken door Wills (2006).

⁵ Ook beschreven door de journaliste Norah Vincent (2006), die zich een tijd lang vermomde als man om het Verschijnsel Man van binnenuit de doorgronden.

⁶ Zoals gerepresenteerd door respectievelijk de 'metroseksueel' (waarvoor de voetballer David Beckham model stond) en diens beoogde trendy opvolger, de 'überseksueel'.

⁷ Ook krantenbijlagen laten zich hierin niet onbetuigd. Een recent voorbeeld: 'De Verleiding', bijlage van *de Volkskrant*, 24 februari 2007, over de man in de reclame (met o.a. de uitspraak: 'De man is booming'). Kenmerkend voor vrijwel alle populaire beschouwingen is het aandikken en uitvergroten van man-vrouw-verschillen. De gedachte dat mannen en vrouwen van verschillende planeten komen (zoals John Gray (1992) het in zijn bestseller voorstelde) voorziet blijkbaar in een grote behoefte, terwijl tegelijk de norm van gelijkheid van mannen en vrouwen sterker dan ooit is aanvaard.

Literatuur

Bourdieu, P. (1998) *La domination masculine*. Paris: Seuil.

Brinkgreve, C. (1996) De mannelijke vader. *De Gids* 195 (11), nov.-dec. 1996, 982-984.

Buss, D.M. (ed.) (2005) *The Handbook of Evolutionary Psychology*. Hoboken: John Wiley & Sons.

Connell, R.W. (2005) *Masculinities*. Cambridge: Polity (sec.ed.).

Connell, R.W. & J.W. Messerschmidt (2005) Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept. *Gender & Society* 19 (6) 820-859.

Freese, J. (2003) The Potential Relevances of Biology to Social Inquiry. *Annual Review of Sociology*, 29, 233-256.

Kimmel, M.S. (2006) *Manhood in America*. New York/Oxford: Oxford University Press (sec.ed.).

Kimmel, M.S. e.a. (eds.) (2005) *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. Thousand Oaks: Sage.

Goudsblom, J. (1991) Het raadsel van de mannenmacht. In: C. Bouw e.a. (red.) *Macht en onbehagen, Veranderingen in de verhoudingen tussen vrouwen en mannen*. Amsterdam: SUA, 19-28.

Gray, J. (1992) *Mannen komen van Mars, vrouwen van Venus*. Utrecht: Het Spectrum (vertaald uit het Engels).

Ritsema, B. (2007) De getemde man. *HP/De Tijd*, 9-2-2007.

- Sanderson, S.K. (2001) *The Evolution of Human Sociality*. Lanham etc.: Rowman & Littlefield.
- Smuts, B. (1995) The Evolutionary Origins of Patriarchy. *Human Nature*, 6 (1) 1-31.
- Swaan, A. de (2006) *De botsing der beschavingen en de strijd der geslachten*. Utrecht: Forum Jaarlezing.
- Vincent, N. (2006) *Onder mannen*. Amsterdam: Balans (oorspr.: *Self-Made Man*, 2006).
- Wills, G. (2006) Mousiness. *New York Review of Books*, April 6, 2006, 14-20.
- Wilson, E.O. (1975) *Sociobiology*. Cambridge/London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wouters, C. (2005) *Seks en de seksen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Wrangham, R. & D. Peterson (1996) *Demonic Males. Apes and the Origins of Human Violence*. London: Bloomsbury.